

Η λαϊκή κυριαρχία ιδίως κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσεως¹

Φίλιππου Κ. Σπυρόπουλου

Καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου

1. Κυρίαρχος, υπό καθαρά νομική έννοια, είναι ο έχων όχι μόνο την ικανότητα του άρχειν, αλλά και του ουδέποτε άρχεσθαι. Η ικανότητα αυτή δεν είναι δοτή, αλλά αποκτάται αφ' εαυτής. Τον ορισμό αυτόν της κυριαρχίας ανευρίσκουμε στα παλαιότερα εγχειρίδια του συνταγματικού δικαίου του υιού Σαριπόλου, του Σβώλου και του Μάνεση, οι οποίοι απέδωσαν (στα εγχειρίδιά τους αυτά) την κλασική γερμανική θεωρία των Jellinek και Meyer που ανάγεται στον Bodin και στον Hobbes.

Η κυριαρχία είναι εξουσία, τέλεια και πλήρης. Ως εξουσία ορίζεται η ικανότητα του άρχειν, δηλαδή της επιβολής ορισμένης θελήσεως επί άλλων θελήσεων, και μάλιστα κατά τρόπο ακαταγώνιστο (unwiderstehlich= άνευ αντιστάσεως). Σε σχέση με την κυριαρχία η εξουσία είναι πάντως έλασσον, διότι η κυριαρχία προϋποθέτει και την επιπρόσθετη ικανότητα του ουδέποτε άρχεσθαι.

Ο κυρίαρχος καθορίζει και ανακαθορίζει την εξουσία των οργάνων του, καθώς και τη δική του. Τα όργανα του κυριάρχου αντλούν την εξουσία τους από αυτόν (ετεροκαθορίζονται), ο κυρίαρχος αντλεί την εξουσία του από τον εαυτό του (αυτοκαθορίζεται, έχοντας τη λεγόμενη «Kompetenz Kompetenz», την «αρμοδιότητα της αρμοδιότητας»).

Ποιός λοιπόν, άραγε, είναι ο κυρίαρχος; Κυρίαρχος είναι αυτός που άρχει απολύτως (απολυταρχικώς), χωρίς περιορισμούς, παρεκτός ενδεχομένως εκείνων, τους οποίους ο ίδιος επιβάλλει στον εαυτό του και μπορεί εκάστοτε να μεταβάλλει κατά το δοκούν.

---

¹ Εισήγηση στο επιστημονικό συνέδριο «Η δημοκρατία σήμερα: Μύθος ή πραγματικότητα;» που διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη (στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο) την 7^η και 8^η Δεκεμβρίου 2012, από τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης και τον Τομέα Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Δημοσιεύτηκε και σε: Νομικό Βήμα, τόμος 60, τεύχος 10 2012, σελ. 2679-2681

2. Υπάρχει, ερωτάται, κυρίαρχος; Στο συνταγματικό κράτος η απάντηση είναι απερίφραστα «όχι». «Όχι», διότι το Σύνταγμα οριοθετεί με παγιότητα την εξουσία, απαγορεύοντας τον καθορισμό του περιεχομένου και του εύρους της από τον φορέα της. Την οριοθετεί τέμνοντάς της και δημιουργώντας τριάδα εξουσιών, όχι μεν αδιαίρετη αλλά πάντως ομοούσια, υπό την έννοια ότι καθεμία από τις τρεις εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) έχει την ικανότητα να επιβάλλει τη θέλησή της ως ενιαία κρατική θέληση. Η κατάτμηση της εξουσίας στα τρία συνοδεύεται από την κατανομή της σε διαφορετικά όργανα, έτσι ώστε να καθίσταται εφικτός ο έλεγχος κάθε εξουσίας και η κατά το δυνατόν αποφυγή παρανομιών και καταχρήσεων.

3. Η οριοθετημένη εξουσία είναι αρμοδιότητα, καθορισμένη στο Σύνταγμα και στον νόμο. Το άρθρο 50 του Συντάγματος ορίζει ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν έχει άλλες αρμοδιότητες παρά μόνον όσες του απονέμουν ρητά το Σύνταγμα και οι νόμοι που είναι σύμφωνοι με αυτό. Η διάταξη αυτή, που θεωρείται εγγύηση της δημοκρατικής αρχής, αφού, όπως διδάσκεται, εισάγει τεκμήριο αρμοδιότητας εις βάρος του Προέδρου της Δημοκρατίας και υπέρ του λαού και του αντιπροσώπου του, της Βουλής, έχει τη ρίζα της στο Σύνταγμα του 1864, ελήφθη δε από το Σύνταγμα του Βελγίου του 1831 με προφανή σκοπό τον περιορισμό της βασιλικής εξουσίας. Ας υπενθυμισθεί ότι η βασική διαφορά του Συντάγματος του 1864 από το προηγούμενο Σύνταγμα του 1844 ήταν ότι το μεν ήταν δημοκρατικό, ενώ το δε περιορισμένης μοναρχίας.

Το άρθρο 50 του Συντάγματος αναφέρεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, καταλαμβάνει όμως ολόκληρη την εκτελεστική εξουσία, η οποία υπόκειται στην αρχή της νομιμότητας. Καταλαμβάνει ακόμη και κάθε άλλο κρατικό όργανο, δηλαδή και τα δικαστήρια και τη Βουλή και τον λαό. Τα δικαστήρια υπόκεινται, κατά ρητή συνταγματική επιταγή, στο Σύνταγμα και στον νόμο, η δε Βουλή στο Σύνταγμα, όπως άλλωστε και ο λαός. Ως προς τη Βουλή λεκτέον είναι ότι οι αρμοδιότητές της είναι μεν ευρείες (ιδίως οι νομοθετικές και οι ελεγκτικές), αλλά είναι «αρμοδιότητες» υπό αυστηρή έννοια, καθορισμένες από το Σύνταγμα και τον Κανονισμό της, πέραν των οποίων η Βουλή δεν μπορεί να πράξει έτερόν τι. Ο δε λαός ως κρατικό όργανο έχει αρμοδιότη-

τες περιορισμένες και κατ' έκταση, ήτοι να εκλέγει και να συμμετέχει σε δημοψηφίσματα. Πέραν των συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων του, δεν μπορεί νομίμως να ενεργήσει άλλο τι. Όστε, ακόμη κι αν θεωρείται ανώτατο κρατικό όργανο, οι ενέργειές του είναι προσδιορισμένες από το Σύνταγμα και τον νόμο με συγκεκριμένο τρόπο. Ενδεχομένως να προβληθεί ο εξής αντίλογος. Μα ο λαός μπορεί να αλλάξει το Σύνταγμά του, ακόμη και κατά τις θεμελιώδεις και μη αναθεωρήσιμες διατάξεις του. Ασφαλώς και μπορεί, αλλά τότε θα πρόκειται για κατάλυση του ισχύοντος Συντάγματος, δηλαδή για επανάσταση υπό νομική έννοια. Η κατάλυση δε του Συντάγματος και η επανάσταση δεν είναι «αρμοδιότητες» του λαού. Γίνονται κατ' ενάσκηση εξουσίας ή κυριαρχίας.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι και ο όρος ακόμη «τεκμήριο της αρμοδιότητας εις βάρος του Προέδρου και υπέρ του λαού» είναι εσφαλμένος, διότι κρατικό όργανο με αρμοδιότητα μη καθορισθείσα δια του Συντάγματος ή δια του νόμου δεν υπάρχει. Όλα τα κρατικά όργανα, συμπεριλαμβανομένου και του λαού, έχουν αρμοδιότητα, την οποία αρύονται από το Σύνταγμα ή και από τον νόμο, καθ' υπέρβαση της οποίας δεν μπορούν να εκφράσουν εγκύρως κρατική βούληση. Τεκμήριο της αρμοδιότητας λοιπόν δεν υφίσταται. Η αρμοδιότητα ή υπάρχει ή δεν υπάρχει – αν δεν υπάρχει, δεν γεννάται τεκμαιρόμενη.

4. Συνεπώς, στη συντεταγμένη πολιτεία κυριαρχία δεν υφίσταται. Θεωρητικώς υφίσταται μόνο κατά τη στιγμή της συντάξεως της πολιτείας, κατά την άσκηση δηλαδή της συντακτικής εξουσίας. Ο συντακτικός νομοθέτης, κατά βάση ο λαός δια της συντακτικής Βουλής που έχει αναδείξει, είναι θεωρητικώς αδέσμευτος να νομοθετήσει κατά το δοκούν. Μόλις όμως νομοθετήσει, η κυριαρχία του παύει και μετατρέπεται σε αρμοδιότητα. Και πάντως η κυριαρχία του συντακτικού νομοθέτη είναι θεωρητική. Πρακτικώς είναι περιορισμένη από το διεθνές δίκαιο, από τα ανθρώπινα δικαιώματα και από τις λοιπές θεμελιώδεις αρχές που έχει αναπτύξει ο διεθνής νομικός πολιτισμός.

5. Αν τα πράγματα έχουν έτσι όπως προεξετέθησαν, τότε ποιά είναι η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας στα περισσότερα δημοκρατικά Σύνταγματα που

την ανάγουν ρητώς σε θεμέλιο του πολιτεύματος; Η έννοια της σίγουρα δεν είναι η προδιαληφθείσα. Είναι μια έννοια πολιτική, ιδεολογικά φορτισμένη, με έντονη συμβολική και ιστορική αξία, που ταυτίζεται με τη δημοκρατική αρχή, όπως αυτή διαμορφώθηκε (στον αντίποδα της απολυταρχικής αντιλήψεως περί κυριαρχίας των Bodin και Hobbes) από τον Leibniz, τον Spinoza, τον Pufendorf, τους μοναρχομάχους και στη συνέχεια από τις δημοκρατικές θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου των Locke και Rousseau.

Η λαϊκή κυριαρχία ταυτίζεται λοιπόν με την έννοια της δημοκρατίας, δηλαδή της περιοδικής αναδείξεως της Βουλής και της Κυβερνήσεως από τον λαό με καθολική ψηφοφορία. Αρκείται όμως, ερωτάται, η δημοκρατία στην περιοδική μεν, αλλά στιγμιαία ανάδειξη Βουλής και Κυβερνήσεως; Όχι, βέβαια. Η δημοκρατία είναι διαδικασία συνεχούς αντιπαραθέσεως και διαλόγου, διαδικασία προβολής και επικρατήσεως θέσεων και αντιθέσεων, δημιουργίας και πραγματώσεως συνθέσεων και συναιρέσεων. Το διαρκές και διαλεκτικό της δημοκρατικής αντιπαραθέσεως είναι θεσμικά κατοχυρωμένο στον κοινοβουλευτικό έλεγχο αλλά και στα ατομικά δικαιώματα της εκφράσεως και κριτικής και ιδίως της συλλογικής εκφράσεως και δράσεως, που ο πατήρ Σαρίπολος αποκαλούσε «έννομες αντιστάσεις κατά της εξουσίας». Τα ατομικά αυτά δικαιώματα είναι κατά βάση διφυή, αφού έχουν και έντονο πολιτικό χαρακτήρα. Δι' αυτών μάλιστα ασκείται και πίεση για πραγμάτωση των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Αυτή νομίζω είναι η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία κατά νομική ακριβολογία δεν είναι κυριαρχία. Είναι αφ' ενός αρμοδιότητα αναδείξεως των υπάτων κρατικών οργάνων και αφ' ετέρου ασκήσεως δικαιωμάτων, ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών. Διακόσια είκοσι χρόνια έχουν παρέλθει από τα εντελεχθή αιτήματα της Γαλλικής επαναστάσεως για πολιτική «ισότητα, αδελφότητα, ελευθερία», δηλαδή για δημοκρατία, κοινωνικό κράτος και κράτος δικαίου, και τα αιτήματα αυτά εξακολουθούν να ισχύουν ως αιτήματα, δηλαδή εξακολουθούν να μην έχουν πραγματοποιηθεί. Πώς όχι; Αφού είναι εντελεχθή, είναι, φευ, και απροσπέλαστα. Απροσπέλαστα δεν σημαίνει, πάντως, ότι δεν ικανοποιούνται σταδιακώς. Από τη Γαλλική επανάσταση έως σήμερα η

δημοκρατία, το κράτος δικαίου και το κοινωνικό κράτος έχουν σημειώσει πρόοδο αξιοθαύμαστη.

6. Η λαϊκή κυριαρχία εκδηλώνεται στο πλαίσιο της νομιμότητας. Αν ο λαός την υπερβεί, γίνεται επανάσταση και βία. Βία είναι όμως και η νομιμότητα: *«Νόμος ο πάντων βασιλεύς/Θνατών και αθανάτων/Άγει δικαίων το βιαϊότατον (δικαιώνει την ύπατη βία)/Υπερτάτα χειρί»*. Υπάρχει και άλλη εκδοχή: *«Νόμος ο πάντων βασιλεύς/Θνατών και αθανάτων/Άγει βιαιών το δικαιότατον (ωθεί ακόμη και με βία στην πραγμάτωση της ύπατης δικαιοσύνης)/Υπερτάτα χειρί»*. Η ορθή και η επικρατήσασα είναι η πρώτη εκδοχή. Νόμος χωρίς βία δεν νοείται. Και ως βία νοείται η πραγμάτωση του νόμου, όσο αυστηρός κι αν είναι.

Την αυστηρότητα του νόμου τη λησμονήσαμε στον τόπο μας επί σειράν ετών. Την αντικαταστήσαμε με κακώς νοούμενη επιείκεια και με ανοχή της ανομίας και εθισθήκαμε σ' αυτήν και στη βολή που μας χάριζε. Το κράτος δεν έπαυσε να είναι κομματικό και πελατειακό. Οι θεσμοί της διοικήσεως δεν ρίζωσαν στη συνείδηση της κοινωνίας, διότι δεν δρουν ανεξάρτητα από την πολιτική εξουσία: εφαρμόζουν τον νόμο σε μεγάλο βαθμό σύμφωνα με τις επιταγές της. Ο νομοθέτης νομοθετεί περιπτώσιολογικώς, με διαρκείς εξαιρέσεις για να ικανοποιεί επί μέρους συμφέροντα της κατακερματισμένης κοινωνίας. Τα δικαστήρια χρονοτριβούν ή ακόμη και απεργούν (αλλά χωρίς περικοπή των αποδοχών των δικαστών) και, όταν δικάζουν, επεκτείνουν τις εξαιρέσεις, δηλαδή τις απαλλαγές φόρων και λοιπών βαρών και εξισώνουν μισθούς και συντάξεις προς τα πάνω. Παροχές υπέρμετρες, αλλά κυρίως διαφθορά ατιμώρητη και ένα σχεδόν ανύπαρκτο σύστημα ελέγχων και διασταυρώσεων στοιχείων για την εφαρμογή του νόμου μας έφτασαν στο σημερινό σημείο των απολύσεων, της γενικής ανεργίας στο ιδιωτικό τομέα της οικονομίας σε ποσοστό 25% και της ανεργίας των νέων σε ποσοστό 50%, της μείωσης των αποδοχών, της γενικής υφέσεως και της προσωπικής απελπισίας ενός μεγάλου τμήματος του λαού μας.

Την περίοδο της κρίσεως το στοιχείο της βίας του νόμου γίνεται έντονα ορατό, πολύ περισσότερο, μάλιστα, διότι κατά την προηγούμενη περίοδο της

ευμάρειας είχε αμβλυνθεί υπέρμετρα. Η ανοχή της ανομίας ήταν καθημερινή και έκανε τις συνειδήσεις μας να επαναπαύονται και να μη γρηγορούν. Η επανίδρυση του κράτους, δηλαδή η εφαρμογή του νόμου, υπήρξε μεν σύνθημα, αλλά κατέληξε έπος πτερόεν.

7. Τώρα, κατά την περίοδο της κρίσεως, η βία του νόμου φαίνεται ακόμη δεινότερη, διότι πλήττει καίρια τη διαβίωση του λαού. Αλλά η λαϊκή κυριαρχία είναι αδύναμη προ μιας νέας νομιμότητας που εισάγεται με πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, δηλαδή χωρίς επίκαιρο κοινοβουλευτικό αντίλογο, χωρίς επαρκή περίσκεψη και καθ' υπαγόρευση. Αυτά είναι τα αυταρχικά στοιχεία της περιόδου που βιώνουμε, τα στοιχεία δηλαδή όπου υπερτερεί η *auctoritas* έναντι της πλειοψηφίας. Ποτέ η δημοκρατία δεν υπήρξε χωρίς αυταρχικά στοιχεία, αλλά κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσεως γίνονται υπερχειλή. Στη λαϊκή κυριαρχία δεν απομένει παρά η διαδήλωση, η απεργία, η προσφυγή στη δικαιοσύνη και η ανάδειξη δι' εκλογών άλλης πολιτικής (οικονομικής) λύσεως. Ερωτάται αν η άλλη πολιτική (οικονομική) λύση θα είναι και λύση των προβλημάτων ενός χειμαζομένου λαού.